

FORNIS, César; SANCHO ROCHER, Laura; GARCÍA SÁNCHEZ, Manel (coords.), *La democracia griega y sus intérpretes en la tradición occidental*, Tecnos, Madrid, 2023, 544 pàgs. [15,5 x 25], ISBN: 978-84-309-8922-5.

Quan s'aborda el tema de la tradició i la interpretació d'un aspecte tan transcendent com la democràcia grega, hom pot sentir-se desbordat per la considerable bibliografia i el vast nombre d'estudis que s'ha generat al seu voltant. Al mateix temps, però, hi ha una atracció cap a aquest tema, que neix de la seva rellevància, actualitat i profunditat, de la necessitat de desentrellar els conflictes i les vicissituds de les democràcies actuals, tot fent un esguard cap al passat. El present llibre *La democracia griega y sus intérpretes en la tradición occidental* és el resultat del col·loqui interdisciplinari que va celebrar-se a Sevilla l'octubre de 2022. Els estudiosos que van participar d'aquesta trobada científica, van decidir apropar-se a aquest tema des de diverses disciplines (Filosofia, Història i Filologia) i amb una anàlisi diacrònica que abastava des de l'Antiguitat, passant per l'Edat Mitjana, fins a la Modernitat i l'Actualitat. Ambdues decisions han resultat del tot encertades. La capacitat d'haver aplegat perspectives acadèmiques de camps diversos, atorga a aquest volum una varietat metodològica que permet, no només apropar-se a l'objecte d'estudi amb rigor, sinó que també fa palesa la complexitat d'analitzar el concepte de democràcia i les seves ramificacions.

El llibre s'ha volgut dividir en dues parts: La primera, "La República Antigua", incorpora una selecció de capítols que abasten temes més clàssics com ara: les reflexions d'Heròdot (M. DOMINGO GYGAX), de Pitàgores (D. HERNÁNDEZ DE LA FUENTE), de Sòcrates (F. CASADESÚS BORDOY) o de Plató (J. AGUIRRE) al voltant de la democràcia grega, o sobre l'impacte de la democràcia en la comèdia antiga (M. LABIANO i C. MORENILLA). Tal vegada, hi consten capítols més innovadors com són: l'estudi del cinisme grec en relació amb la democràcia (I. PAJÓN LEYRA), la compatibilitat dels models escèptic i estoic (R. ROMÁN ALCALÁ), l'exemple del model de democràcia argiu (C. FORNIS i J. LARA) o els apropaments al sistema democràtic grec en època imperial romana (J. M. CORTÉS COPETE; S. FERRUCCI).

Aquesta varietat temàtica es veu culminada amb capítols de molta vigència com l'aproximació a la llei de ciutadania de Pèricles del 451 aC, que s'aborda des d'una perspectiva de gènere (E. DUCE PASTOR). La segona part, "La República Moderna", se centra més en el vessant interpretatiu i de la recepció de la tradició democràtica grega en els períodes posteriors a l'Antiguitat. Aquesta segona part intenta agrupar en un període cronològic molt extens diversos episodis històrics i figures clau que reflecteixen com la idea de *demokratia* es va anar transformant, ja fos com a model, metàfora o objecte de crítica. Els capítols que se centren en l'Edat Mitjana i l'època de L'HUMANISME incorporen: l'adaptació de la *Política* d'Aristòtil (1300) condicionada per l'hegemonia cristiana (J. DE GARAY), la vinculació de llibertat política i autogovern de Guicciardini i Giannotti (J. FERNÁNDEZ MUÑOZ), capítol que contrasta amb els de Hobbes (J. M. PANEA MÁRQUEZ) i de Locke (U. IRIARTE), i la seva reinterpretació de la democràcia grega, juntament amb reflexions sobre l'autoritat i el contracte social (L. SANCHO ROCHER). Seguidament, s'encadena amb les idees democràtiques de Rousseau (A. HERMOSA ANDÚJAR) i de Tocqueville (G. RODRÍGUEZ RIAL). Els quatre darrers capítols se centren sobretot en les interpretacions que es generen al segle XX. Per una banda, amb els postulats de C. L. R. James, qui associa la democràcia amb les lluites antioligàrquiques (J. L. MORENO PESTAÑA) i, per altra, les teories de Leo Strauss, qui reprèn i reinterpreta el concepte de ciutadania d'Aristòtil (E. Poddighe). El penúltim capítol analitza els usos i abusos de les interpretacions de la democràcia grega i de conceptes com la *isonomia* en les teories del feminisme contemporani (M. GARCÍA SÁNCHEZ). Finalment, el darrer capítol explora els fonaments de l'organització social a partir de la necessitat natural, plantejant la qüestió sobre si la democràcia és sostenible o inevitable com a forma de govern en les societats complexes del present (V. GÓMEZ PIN).

El volum que sorgeix d'aquesta agrupació de capítols ofereix una visió panoràmica molt completa, però al seu temps està condicionat per aquesta selecció temàtica. Aquest fet podria fer pensar a certs lectors que aquesta diversitat pugui semblar un recull d'articles sense un fil conductor prou sòlid. No obstant això, l'obra (que mai amaga ser el resultat d'un col·loqui) ofereix un aprofundiment especialitzat sobre cada tema que s'analitza i, tal vegada, reivindica que la democràcia grega i la seva tradició posterior són una font inesgotable de reflexió. La selecció dels temes ha estat, aparentment, duta a terme per cada membre que col·labora en la publicació. Cada col·laborador se centra en un tema que, pel seu camp d'estudi, demostra que domina amb escreix. Si prenem un capítol com a paradigma, posem per cas l'estudi de M. García Sánchez que titula "El noble sueño de la simetría: usos y abusos de la filosofía política griega en el pensamiento feminista contemporáneo", podem observar que el tema es presenta des d'una gran familiaritat i una detallada expertesa. El capítol ofereix una perspectiva crítica i innovadora al voltant d'un assumpte actualment controvertit i envoltat de molts debats. La postura que pren el Dr. García Sánchez parteix de l'anàlisi dels usos, abusos i les interpretacions que la filosofia feminista ha fet de personatges com Aspàsia, Antígona o Diotima, i la censura o processos inquisitorials que han rebut figures com Plató, Aristòtil o altres filòsofs grecs. Els exemples que planteja van des de Hannah Arendt, Luce Irigaray, Julia Kristeva, Judith Butler fins a Adriana Cavarero, fent un repàs a través aquesta

varietat germànica, francesa, italiana i anglosaxona. El plantejament, aquí present, radica en la crítica d'aquests usos i abusos que, segons considera l'autor, cauen en el presentisme i l'anacronisme. Molt encertadament, l'autor no realitza cap estudi sobre les filosofies de gènere de Plató o Aristòtil, ni cap anàlisi sobre les pensadores contemporànies, car, reitera, han estat extensament tractades. El que, de forma molt crítica, aconsegueix aquest capítol –tenint sempre com a nexa la interpretació del paper de les dones en la democràcia grega– és el de funcionar com una mena de guia per a qualsevol persona que vulgui apropar-se als estudis de gènere de l'antiga Grècia, des d'una perspectiva d'anàlisi històrica o filosòfic, per tal d'evitar caure en judicis de valor ideològics.

A mode més general, pot observar-se que el mestratge que demostren els estudis ve corroborat per l'extensa bibliografia que presenta cada capítol, una bibliografia amb base sòlida i al seu temps actualitzada. Únicament remarcaria la manca d'un índex final, de matèries i onomàstic, potser de cara al lector que volgués apropar-se a aquesta obra des d'una posició més acadèmica.

En conclusió, aquesta ambiciosa exploració de les repercussions polítiques, socials, filosòfiques i culturals de la democràcia grega, mitjançant un repertori temàtic tan extens i tal vegada selecte, ofereix una panoràmica que, en el context actual, continua sent, com ho és aquest volum, essencial.

ORIOI MORILLAS SAMANIEGO
CEIPAC – Universitat de Barcelona
oriolmorillas@ub.edu
ORCID ID: 0000-0001-8605-8921

¶